

Lucrècia Borja parlava en català

Autor: Jordi Bilbeny

Data de publicació: 20-06-2012

Durant molt de temps s'ha cregut que Lucrecia Borja, la filla del Papa Alexandre VI, parlava tan sols en italià amb la gent del seu entorn i amb la seva família. Alguns entesos han arribat a dir que també dominava l'espanyol, llengua en la qual escrivia versos. Però l'espanyol d'aquells moments, a Roma, no era el castellà, sinó el català.

En parlar de la presència catalana a Roma, En Joan F. Mira ens explica al seu llibre sobre Els Borja : " Tant com el seu oncle Calixt III, el papa Alexandre VI sabia perfectament que a la cort vaticana, i a Roma, en últim extrem només hi podia confiar en els seus parents i amics, i en els seus compatriotes. Roma es va tornar a omplir de gent vinguda de València, de Mallorca o de Lleida; de valencians que residien a Nàpols i que van acudir a la ciutat papal davant de la nova situació favorable, i de militars, eclesiàstics, i tota mena d'aventurers connacionals del papa, que arribaren buscant un benefici, un càrrec o simplement l'oportunitat d'un negoci. De fet, van ser molts els valencians que ocuparen càrrecs i oficis en la cort, des dels metges Gaspar Torrella i Pere Pintor (autors de tractats sobre la pesta, el «mal francès» i altres malalties), fins a oficials de la guàrdia, capitans de castells, barbers, rebosters i altres empleats de la casa del papa. L'abundància de compatriotes de la casa del papa va ser tal, que la seua llengua era de fet la llengua de la cort vaticana, la llengua del palau, de les cuines i del servei privat del pontífex i la llengua que ell mateix va usar sempre amb els seus fills – nascuts a Itàlia i de mare italiana – tant de paraula com en les cartes que en conservem " 1 . I conclou que " el papa Alexandre se sentia còmode i segur, reconfortat, entre tanta gent de la seua sang i de la seua terra, i per a molts valencians d'aquells anys, Itàlia era la seua Amèrica i Roma el seu Eldorado particular: un lloc on l'or circulava en abundància, sobretot al voltant de la cort i la cúria papal, i no era gens difícil de tocar " 2 .

I en una altra obra, Nosaltres i els italians , editada sis anys després, ho sintetitza magníficament, perquè, en parlar de la importància del català a Roma, rubrica: " No m'estaré tampoc de recordar que, durant els anys dels dos papes Borja, la llengua catalana va ser present a Roma com segurament mai no ho ha estat cap llengua estrangera: en la cúria i en la cort, en la família papal i en els palaus vaticans, en els cercles de tants cardenals, en els ambients militars, i a tot

arreu on eren presents centenars de centenars dels incòmodes catalani " 3 . I insisteix: " No sé si Roma havia conegut mai, ni ha tornat a conèixer, una presència no italiana tan forta i tan intensa com aquesta. Pel que en sé, la meua impressió és que no " 4 .

En aquest sentit, quan En Ferran Soldevila parla de la llengua catalana a cavall dels segles XV i XVI, i de la força cultural de Catalunya, escriu: " Com en una darrera revifalla d'esplendor, el seu idioma triomfa a la Roma dels Borja. Alexandre VI i els seus fills, Cèsar i Lucrècia, i els altres, menys famosos, però encara brillants, Joan, duc de Gandia, i Jofré, príncep d'Squillace, no tingueren més idioma familiar que el català, i s'ha conservat un abundós epistolari d'interès enorme i de notable puresa idiomàtica, amb tan sols alguns dialectalismes valencians " 5 . I afegeix: " Els Catalans eren genèricament anomenats a Roma; i catalans i valencians pul·lulaven a la cort papal i per la Ciutat Santa. Ja en temps del primer papa Borja Calixt III, un escriptor coetani, Paolo da Ponte, escrivia referint-se a Roma: «No s'hi veuen sinó catalans». Ara la frase podia ser repetida amb més motiu. Fou, durant tot el pontificat d'Alexandre VI (1492-1503), una projecció hispànica a Itàlia, poc valorada pels mateixos espanyols, terriblement denigrada pels estrangers, però que comença a ser millor coneguda i més equànimement considerada " 6 .

Si bé fins avui no s'ha pogut trobar cap escrit de la Lucrècia en català, no per això s'ha de pressuposar – com es fa massa sovint – que no parlaria la llengua de la família. Si tots els germans l'empraven oralment i per escrit, i si fins i tot tenia donzelles valencianes 7 , entre les quals hi havia les germanes Àngela i Jerònima Borja 8 , és molt factible que ella també la parlés. I així també ho creu En Santiago La Parra, pel qual, " ella òbviament devia entendre bé el valencià i suposem que el parlava, almenys, amb son pare " 9 .

Per En Rubió i Tudurí, " els famosos Cèsar i Lucrècia parlaven sempre el català-valencià " 10 . Així mateix, la Jessica L. Malay subscriu que " la Lucrècia rebé una educació en llengües, que incloïa l'italià, el francès, el llatí, i era capaç d'escriure poesia en aquestes llengües i en català, la llengua parlada a la cort papal d'Alexandre VI " 11 . Com que també sabem per En Jordi Rubió i Balaguer que la " Lucrècia Borja posseïa en 1502 el llibre del dotzè del Crestià en llengua original " 12 , que no era altra que la catalana, això vol dir que també podia llegir en català. I si parlava català amb el seu pare i era apta per llegir-hi i hi escrivia versos, no el parlaria amb els germans i amb la resta de catalans de Roma?

Llavors, per això com el català era la llengua de la Cúria Papal i era alhora una llengua espanyola, alguns erudits han escrit amb raó que a la cort romana es parlava espanyol i que l'espanyol era la llengua que emprava la Lucrècia. L'Edward Dudley, per exemple, ha consignat: " la Lucrècia, nogensmenys, nasqué i cresqué a Roma i visqué al Vaticà dels Borja, on l'espanyol era la llengua de la cort " 13 . I, sense anar més lluny, En William Gilbert, també ha subscrit que " ella, evidentment, entenia llatí i podia escriure en aquesta llengua; també podia parlar i escriure fluentment en italià i espanyol " 14 . Però, és clar: l'espanyol parlat al Vaticà – com sap tothom – només era el català.

En aquest sentit, quan la Maria Bellonci recrea el darrer dia que Lucrècia passaria amb el seu pare al Vaticà, i la conversa que hi mantindria a la cambra d'aquest, abans que ella marxés cap a Ferrara per casar-s'hi amb Alfons d'Este i quedar-s'hi viure, no es pot estar d'escriure que el Papa, En Cèsar i Lucrècia van parlar en català entre ells: " No se sabrà mai què va passar en aquell encontre entre pare i filla, com es formaven i sorgien les paraules pujant dels remolins profunds de la sang i dels sentiments. Va ser una adéu que l'un i l'altre haurien de recordar després, minut a minut. Passada una hora, el papa va fer entrar el Valentí, tercer actor natural de l'escena, i va continuar la conversa: ara entre tots tres corria la parla valenciana, com un llenguatge privat que els aïllava en la càlida conjura que era la seua vida " 15 .

I posats a dir-la grossa, però amb el fonament que avalen els fets, En Palau i Fabre ens explica que " al Vaticà, els Borja quan volien que ningú no els entengués, parlaven de pressa i en català. Alexandre, Cèsar i Lucrècia es compenetraven amb la seva llengua " 16 .

Si fem una passa més endavant i passem dels contes i de la literatura a la recerca historiogràfica, hi ha hagut també qui ha mirat d'establir quina mena d'estudis podria haver tingut la filla més famosa del Papa Borja. Segons En Gregorovius, la Lucrècia " rebé una instrucció completa, d'acord amb les exigències de l'època. Estudià les llengües clàssiques [...]. «Parlava espanyol, grec, italià i francès, com també llatí amb força correcció, i escrivia i podia compondre versos en totes aquestes llengües», segons digué el biògraf de Bayard al 1512 " 17 . D'aquests mots se'n desprèn amb una gran nitidesa que si la Lucrècia parlava i escrivia espanyol, l'espanyol que havia de parlar i escriure – per tal com sabem que els Borja ni parlaven ni escruien en castellà – només podia ser el català.

Insisteix en aquest punt la Rinaldina Russell, ja que, per ella, " res no és conegut sobre l'educació que rebé. La Borja conversava alhora en italià i català, puix aquesta darrera llengua era parlada a la seva família, i se suposa que compongué poemes en ambdues llengües, encara que ningú la descriví com a poetessa i que cap dels seus versos no

Amb tot i això, encara hi ha qui, confont com de costum l'espanyol amb la llengua de Castella, ha cregut que la Lucrècia parlava i escrivia en castellà. Aquest és el cas d'En Hugh Shankland, pel qual, " Lucrècia fou, de tota manera, una bona lingüista, que parlava català, castellà i italià i que estava ben familiaritzada amb el llatí " 19 .

I així, confont el terme espanyol amb el de castellà, fins i tot es va arribar a creure que havia escrit els seus poemes en castellà. Però, si al 1867 En Gregorovius ja sospitava que érem davant d'un error, car assenyalava que " ni tan sols les cançons espanyoles que es troben a les seves cartes a En Bembo no semblen haver nascut de la seva inspiració " 20 , al 1941 ho va desmentir rotundament En Menéndez Pelayo en afirmar que " és ben sabut que durant un temps es considerà Lucrècia Borja com a poetessa castellana, però avui és cosa esbrinada que els versos que hi ha a la Biblioteca Ambrosiana no són originals, sinó copiats dels Cançoners. Quasi el mateix es pot dir dels que componia el cardenal Bembo a fi de fer-se grat als ulls de Lucrècia, fent-li la cort en la seva llengua i llagotejant el seu amor propi dient-li que era l'idioma més propi de la galanteria " 21 . És a dir, que En Bembo va escriure unes cartes en llengua catalana a la Lucrècia, perquè la volia afalagar en la seva llengua. Però, atès que les cartes s'han conservat tan sols en còpia en llengua castellana, i atès que contenien algun vers també en castellà, això ha fet creure als erudits que la llengua de la famosa Lucrècia va ser el castellà, quan mai no va ser així, sinó que, tal com assenyalava En Menéndez Pelayo, els poemes van ser copiats de cançoners castellans i van ser interpolats entre les missives de Lucrècia, que ara podem dir que van ser també traduïdes al castellà. Per què, si no, s'havien d'escriure en castellà dos italians que mai no havien estat a Castella, que van viure immersos en ambients catalans, i un dels quals era de família catalana i catalanoparlant? Que s'hagin conservat les cartes només en còpies castellanes, amb poemes castellans interpolats, ens indica a ulls vists que el que es pretenia era que la llengua original de les cartes no transcendís. Que el català en què es van escriure En Bembo i la Lucrècia no arribés mai a ser tingut en compte per qui hagués, algun dia, de ponderar i considerar el paper de Catalunya, de la cultura catalana i de la llengua catalana a la Itàlia del Renaixement. Com, de fet, ha passat.

També em fa pensar que la Lucrècia parlaria i escriuria perfectament el català, com correspondria a la filla d'un Papa català i germana de prínceps catalans, el fet que el seu pare, mentre era cardenal, la pretengués casar amb un altre català: En Querubí Joan de Centelles, senyor de la Vall d'Aiora i germà del Comte d'Oliva. Les capitulacions matrimonials, autoritzades a Roma el 26 de febrer i 16 de juny del 1491 22 , les va trobar En Gregorovius a l'Arxiu Notarial de Campidoglio, on avui encara es conserven. De conformitat amb aquest erudit alemany, " es convingué que Donna Lucrècia seria portada fins a València a expenses del cardenal [Roderic de Borja, pare seu], abans que es complís un any des de la data del contracte i que el matrimoni se celebraria dins dels sis mesos següents a la seva entrada a Espanya " 23 . A més a més, les capitulacions matrimonials, extenses i precises en cada punt que calia complir, són escrites en un perfecte català. En Gregorovius les annexava com a document adjunt a la primera edició, en alemany, del seu llibre 24 .

Amb totes les quals coses, cal deduir que la Lucrècia, a més d'entendre perfectament la llengua catalana escrita, a fi de poder-se entendre amb el seu marit, amb la seva nova família i amb els valencians que l'esperaven a l'altre costat de la mar, havia de parlar forçosament en català. Però el matrimoni no es va consumir. En Gregorovius precisa encara: " Poc abans que En Roderic fos elegit papa, semblava decidit que la vida de la Lucrècia havia de transcórrer a Espanya. Hauria desaparegut de la història del Papat i d'Itàlia si aquelles núpcies s'haguessin consumat; però no fou així. Dificultats que avui desconeixem o un canvi en els projectes del seu pare deixaren sense efecte el compromís amb En Querubí. Amb prou feines havia estat signat, que ja es pensava en un altre compromís per a la Lucrècia " 25 . El marit ara escollit era un altre català, anomenat Gaspar de Pròixida, " fill del noble cavaller Joan Francesc de Pròixida, comte d'Aversa " . Segons En Gregorovius, " aquesta família deuria haver passat a Nàpols amb el casal d'Aragó, la mare d'En Gaspar era Na Elionor de Pròixida i Castellet, comtessa d'Aversa, però al 1491 el seu fill es trobava a València " 26 . I rebla que " el cardenal Roderic " s'havia compromès a enviar-la a costa seva a València, on el seu matrimoni seria solemnement celebrat " 27 .

¿Podem acceptar un fet semblant sense pressuposar que la Lucrècia no havia d'entendre i parlar perfectament la llengua catalana? De cap manera. La majoria dels seus biògrafs ens remarquen que parlava català amb la seva família a Roma i n'hi ha algun d'escadusser que ens afirma que, fins i tot, escrivia en aquesta llengua. Llavors, com que sabem que també hi llegia, i que els capítols matrimonials amb En Querubí de Centelles van ser redactats en català, em sembla ben natural inferir-ne que parlaria també la llengua de la seva família i de la seva nació d'origen amb tota naturalitat i desimboltura.

1 JOAN F. MIRA, Els Borja. Família i mite; Edicions Bromera, S.L., Alzira, 2000, p. 59-60.

2 Ídem, p. 60.

3 JOAN F. MIRA, Nosaltres i els italians; Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2004, p. 13-14.

4 Ídem, p. 14.

5 F. SOLDEVILA, Historia de España; Ediciones Ariel, 3a edició, Barcelona, 1972, tom II, p. 456.

6 Ídem, p. 457 i 461.

7 Cf. MARIA BELLONCI, Lucrècia Borja; traducció de J. F. Mira, La Unitat-146, Eliseu Climent, Editor; València, 1992, p. 304.

8 Cf. FERDINAND GREGOROVIVUS, Lucrecia Borgia. Según documentos y correspondencias de su propio tiempo; traducció i edició d'A. Escarpizo, Editorial Lorenzana, Barcelona, 1962, p. 271.

9 SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ, "Estudi Preliminar", Alguns documents i cartes privades que pertanyen al segon duc de Gandia en Joan de Borja. Notes per a la història d ' Alexandre VI , de Josep Sanchis Sivera; transcripció de Vicent Garcia i Marínez, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 2001, p. 19, nota 22.

10 NICOLAU M. RUBIÓ I TUDURÍ, La pàtria llatina: de la Mediterrània a Amèrica; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2006, p. 126.

11 JESSICA L. MALAY, "Borgia, Lucrezia", Renaissance and Reformation; Marshall Cavendish Corporation, Nova York, 2007, vol. I, p. 123.

12 JORDI RUBIÓ i BALAGUER, "Pròleg a El Naixement de l' Infant Jesús de Francesc Eiximenis", Estudis de Literatura Catalana , Obres de Jordi Rubió i Balaguer, vol. X, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, p. 291.

13 EDWARD DUDLEY, "The Lady is Out of this Worl: Erotic Conceits and Carnal Displacements in three Protocols of Desire", Negotiating Past and Present: Studies in Spanish Literature for Javier Herrero ; edició a cura de David Thatcher Gies, Rookwood Press, Inc.; Charlottesville (Virgínia), 1997, p. 182.

14 WILLIAM GILBERT, Lucrezia Borgia, Duchess of Ferrara; Hurst and Blackett, Publishers; Londres, 1864, vol. I, p. 56.

15 M. BELLONCI, op. cit., p. 308.

16 JOSEP PALAU I FABRE, Contes de capçalera; A tot vent-325, Edicions Proa, Barcelona, 1995, p. 90.

17 F. GREGOROVIVUS, Lucrecia Borgia. Según documentos y correspondencias de su propio tiempo; op. cit., p. 58.

18 RINALDINA RUSSELL, "Borgia, Lucrezia (1480-1519)", Encyclopedia of Women in the Renaissance: Italy, France and England ; editat per Diana Maury, Anne R. Larsen i Carol Levin, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara (Califòrnia), 2007, p. 51.

19 HUGH SHANKLAND, "Preface", The Prettiest Love Letters in the World. Letters between Lucrezia Borgia and Pietro Bembo. 1503 to 1519 ; traducció i prefaci de Hugh Shankland, David R. Godine, Publisher; Boston, 1987, p. 14.

20 F. GREGOROVIVUS, Lucrecia Borgia. Según documentos y correspondencias de su propio tiempo; op. cit., p. 60.

21 MARCELINO MENÉNDEZ PELAYO, Estudios y Discursos de Crítica Histórica y Literaria; edició d'Enrique Sánchez Reyes, C.S.I.C., Santander, 1941, volum II, nota 1, p. 133-134.

22 Cf. F. GREGOROVIVUS, Lucrecia Borgia. Según documentos y correspondencias de su propio tiempo; op. cit., p. 70.

23 Ídem.

24 Vg. FERDINAND GREGOROVIVS, "Ehevertrag zwischen Lucrezia Borgia und Don Cherubin Joan de Centelles", «Unhang der Documente» Nr. 4, Lucrezia Borgia nach Urkunden und Correspondenzen ihrer eigenen Zeit ; Berlag der J. G. Cotta'schen Buchhanlung, Stuttgart, 1875, p. 13-21.

25 F. GREGOROVIVS, Lucrecia Borgia. Según documentos y correspondencias de su propio tiempo; op. cit., p. 70.

26 Ídem, p. 71.

27 Ídem.